

NOTAT

VERDIEN AV PRIVAT NÆRINGS LIV I TROMSØ

MENON-PUBLIKASJON NR. 7/2018

AV TORBJØRN BULL JENSEN og Leo A. Grünfeld

Forord

Dette notatet er skrevet på oppdrag for EBA Hålogaland og Næringsforeningen i Tromsø-regionen. Prosjektet har som mål å synliggjøre den rolle privat næringsliv spiller for vekst og utvikling av en større norsk by. Menon Economics står ansvarlig for alt innhold i rapporten.

Januar 2018

Leo A. Grünfeld
Menon Economics

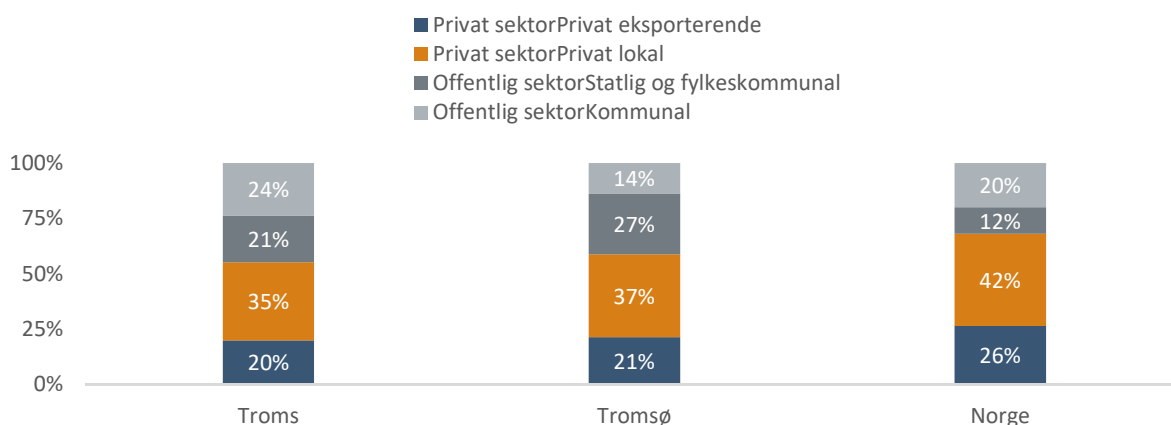
Innhold

1. SYSSELSETTING I TROMSØ: PRIVAT ELLER OFFENTLIG?	3
2. VERDISKAPING I TROMSØS NÆRINGS LIV	5
3. EFFEKTEN AV ØKT SYSSELSETTING I TROMSØ	7
3.1. Ringvirkninger gjennom underleverandører	8
4. TROMSØ OG KILDER TIL VEKST I STORE OG MELLOMSTORE BYER	10
4.1. Verdiskapingsevnen i norske storbyregioner	10
4.2. Drivkrefter for vekst i små og mellomstore byregioner	10

1. Sysselsetting i Tromsø: Privat eller offentlig?

I Tromsø kommune er det sysselsatt nesten 43 000 personer. 55 prosent av disse jobber i privat sektor mens de resterende jobber i offentlig. Når vi sammenlikner dette med situasjonen for Troms fylke og Norge samlet, figur 3 under, ser vi at andelen offentlig ansatte er noe høyere i Troms fylke totalt, men langt lavere for Norge samlet (32 prosent).

Figur 3: Sysselsetting fordelt på sektorer for Troms, Tromsø og Norge. Kilde Menon (KNR 2014)

Som vi ser av figuren over er det den høye andelen statlig og fylkeskommunal aktivitet som gjør at Tromsø skiller seg ut. Andelen statlige og fylkeskommunalt ansatte er 130 prosent (16 pp.) høyere enn for Norge samlet. Det er særlig andelen med sysselsatte i privat eksporterende næringsliv som er lav i Tromsø. Her finner vi næringer som primært eksporterer sine varer og tjenester ut av byen eller landet. Sjømat, reiseliv, offshore/maritim, energi, teknologi og finans inngår i denne delen av næringslivet.

Hvordan er så omfanget av privat næringsliv i Tromsø sammenlignet med andre større byer i Norge?. Tromsø er en av Norges ti største kommuner med en befolkning på 75 000 innbyggere¹. Hos Kommunenes Sentralforbund er Tromsø betegnet som en av 5 norske storby-regioner. I byregionen er Tromsø kommune helt dominerende. Arbeidsmarkedet i Tromsø skiller seg markant fra arbeidsmarkedet i andre storbyer. Tromsø har en svært stor andel statlig og fylkeskommunalt ansatte. I rapporten Verdiskapingsevne i norske storbyer er den statlige sysselsettingsandelen beregnet til 30 prosent (tall for 2011 - se tabellen under). Det er en over dobbelt så stor andel som det vi finner i andre storbyer. Det er ingen grunn til å forvente at forholdene har endret seg markant de senere årene. Dette er et viktig budskap fordi det er i storbyene at vi særlig finner opphoping av statlige og fylkeskommunale arbeidsplasser, på grunn av sykehus, universiteter, høyskoler, etater og fylkesadministrasjon. Men opphopingen er langt sterkere i Tromsø enn i de andre storbyene.

¹ Befolkning er for 3. kvartal 2017 (SSB). Sysselsettingsgrad er fra 4. kvartal 2016 (SSB). Verdiskaping er for 2015, hentet fra Menons Kommunefordelte nasjonalregnskap 2014 justert opp med 3,3% vekst fra SSBs fylkesfordelte nasjonalregnskap for Troms fylke.

Tabell 3 Sektorenes andel av totalt antall sysselsatte i storbyregionene (2011). Kilde: Menon og SSB

	Storbyregion					
	Oslo	Kristiansand	Stavanger	Bergen	Trondheim	Tromsø
Privat eksport	22%	24%	34%	30%	21%	15%
Privat lokal	50%	41%	40%	40%	43%	38%
Statlig (offentlig eksport)	13%	14%	7%	11%	15%	30%
Kommunal (offentlig lokal)	14%	20%	19%	19%	21%	17%

Samtidig er andelen sysselsatte i privat eksporterende næringsliv langt lavere i Tromsø enn i de andre storbyene. Antall ansatte i kommunal sektor og i lokal privat tjenesteyting er derimot på linje med de andre store byene.

2. Verdiskaping i Tromsøs næringsliv

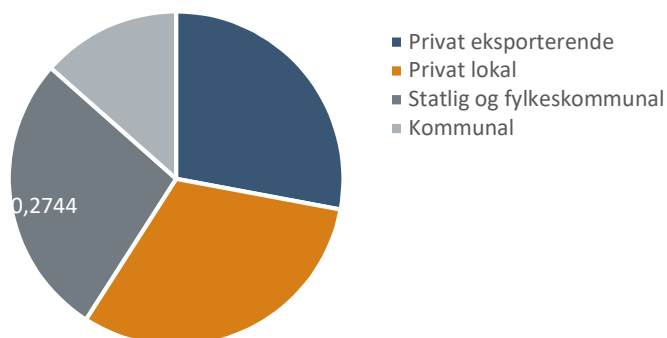
Verdiskaping er målet på hvor mye som skapes av økonomiske verdier i samfunnet. Det måles som produksjon fratrukket alle innsatsvarer og innsattstjenester. For Norge som land summerer all verdiskaping seg til BNP (bruttonasjonalprodukt).

Over 40 prosent av verdiskapingen i Tromsø finner sted i offentlig sektor. Dette er høyt sammenliknet med resten av landet. Den offentlige verdiskapingsandelen i Tromsø er 65 prosent høyere enn resten av landet.

Som vi ser av **figur 1** til høyre utgjør statlig og fylkeskommunal verdiskaping hele 27 prosent av verdiskapingen i Tromsø. Dette handler i stor grad om sykehus, universitet og ulike typer etater og institutter. Til sammenlikning utgjør statlig

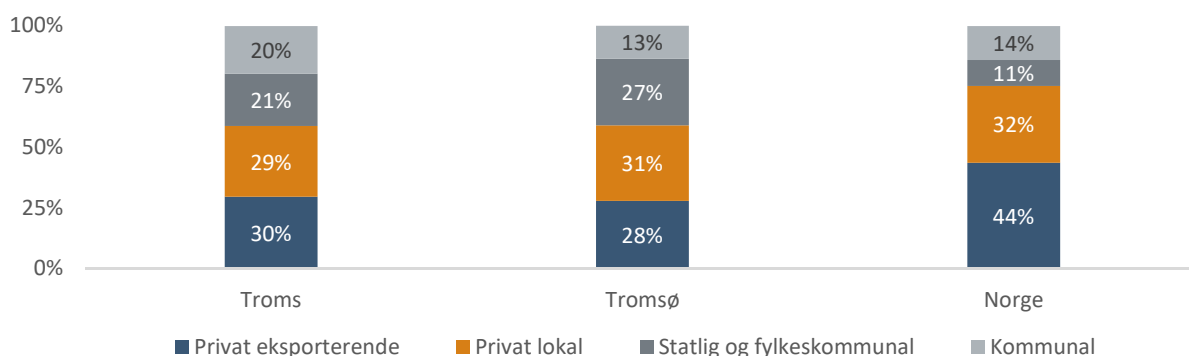
verdiskaping kun 11 prosent av verdiskapingen i Norge samlet. Statlig og fylkeskommunal verdiskaping utgjør altså nesten 160 prosent mer av verdiskapingen i Tromsø enn i landet ellers. Dette er den viktigste årsaken til at det er så høy andel offentlig, og lav andel privat, verdiskaping i Tromsø.

Figur 1: Verdiskaping i Tromsø fordelt på sektorer. Kilde: Menon

Figur 2 under viser fordelingen av verdiskaping mellom de samme fire sektorene, som i figur 1, for Troms fylke, Tromsø kommune og Norge samlet.

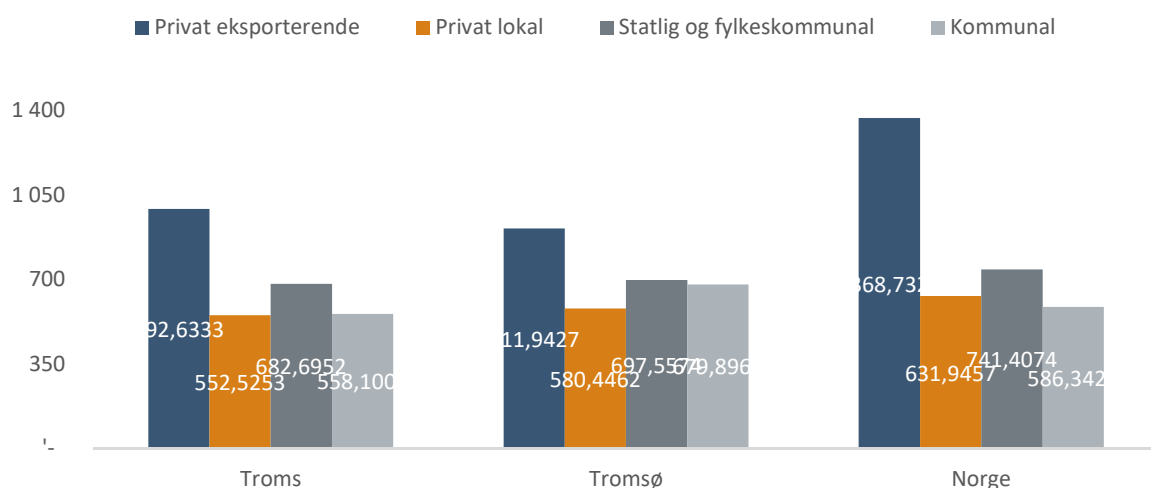
Figur 2: Verdiskaping fordelt på sektorer for Troms, Tromsø og Norge. Kilde Menon (KNR 2014)

Figuren over viser at verdiskapingen er fordelt relativt likt for Troms og Tromsø hva gjelder forholdet mellom privat og offentlig sektor. Forskjellen er at andelen med kommunal verdiskaping er langt høyere i Troms fylke enn i Tromsø, og tilsvarende en betydelig høyere andel statlig og fylkeskommunal verdiskaping i Tromsø. Dette betyr at både Troms og Tomsø har en høy andel offentlig verdiskaping sammenliknet med resten av landet, men at det skyldes høy statlig og fylkeskommunal andel i Tromsø og høy kommunal andel Troms.

Dersom vi sammenlikner verdiskapingen opp mot sysselsettingen får vi et uttrykk for produktiviteten i de ulike sektorene. I **figur 4** under, viser vi den gjennomsnittlige verdiskapingen per sysselsatt i de forskjellige sektorene i Tromsø, Troms og Norge totalt.

Figur 4: Verdiskaping per sysselsatt i ulike sektorer i Troms, Tromsø og Norge. Kilde Menon (KNR 2014)

Som vi ser av figuren over er det langt høyere verdiskaping per sysselsatt i privat eksporterende sektor enn i resten av økonomien.² Den laveste verdiskapingen per sysselsatt finner vi i privat lokal og kommunal sektor. Dette synliggjøres i forma av at lønnsinntektene er lavere i disse to sektorene.

Tromsø skiller seg ut fra Troms fylke og Norge samlet ved at verdiskapingen pr sysselsatt i kommunal sektor er nokså høy. Den høye verdiskapingen i privat eksporterende næringsliv for hele Norge skyldes olje og gassproduksjonen.

² Man skal i denne sammenhengen være oppmerksom på at verdiskaping i privat og offentlig sektor ikke måles på samme måte. I privat sektor har man markedspriser som man kan bruke for å måle verdiskapingen. I offentlig sektor finnes ikke slike priser og man må derfor ty til lønnskostnader + et mål på kapitalslit og overskudd for å beregne verdiskapingen.

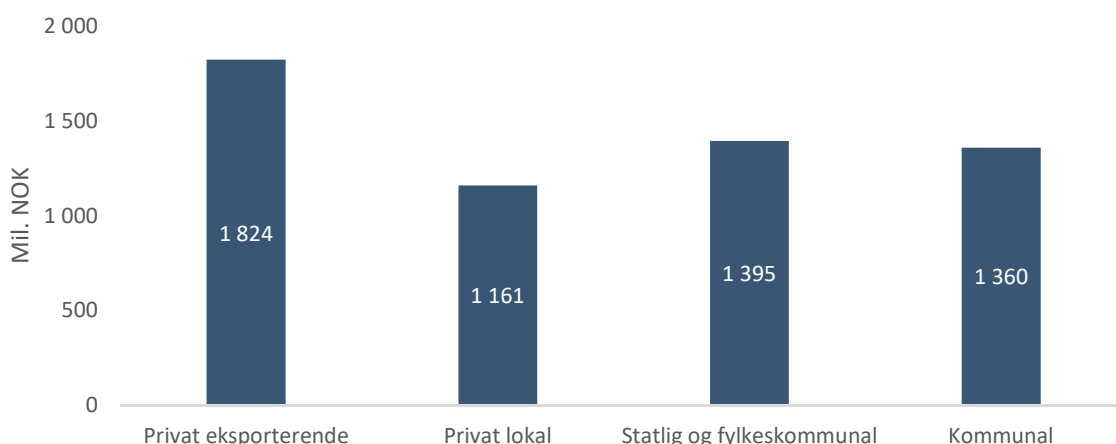
3. Effekten av økt sysselsetting i Tromsø

Vi har hatt jevn og trutt vekst i sysselsettingen i Tromsø de seneste årene, og sysselsettingen har økt med rundt 10 prosent fra 2008 til 2016.³ Denne veksten har vært drevet av og bidratt til økt verdiskaping for Tromsø. En videre vekst i sysselsettingen vil være viktig for å opprettholde økonomisk vekst i byen.

All vekst i sysselsetting vil bidra til økt verdiskaping. Det har imidlertid mye å si i hvilke sektorer veksten eventuelt finner sted. Som vi viste i forrige kapittel er det betydelige forskjeller i den gjennomsnittlige verdiskapingen for sysselsatte i de forskjellige sektorene.

I figuren under viser vi, i et tenkt eksempel, verdiskapingseffekten av 2000 ekstra sysselsatte i ulike sektorer.

Figur 5: Illustrasjon av verdiskapingseffekten fra 2000 nye sysselsatte i ulike sektorer i Tromsø. Kilde Menon (KNR 2014)

Som figuren over illustrer vil 2000 nye arbeidsplasser i privat eksporterende næringsliv generere nesten 464 millioner mer i verdiskaping enn hvis arbeidsplassene hadde oppstått i kommunal sektor.

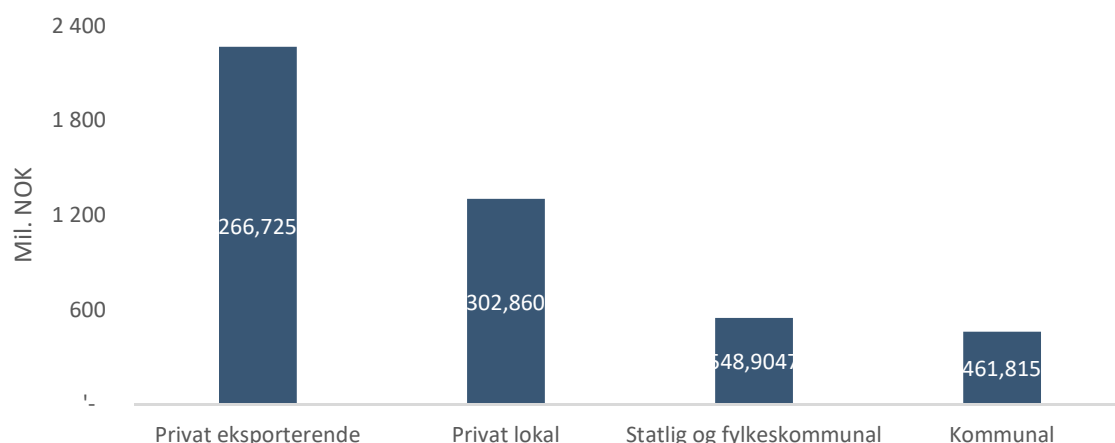
Det er viktig å understreke at beregningene over er grove og ment å være illustrerende, snarere enn presise estimater. Samtidig er det informasjon i anslagene som er nyttig å trekke ut. For eksempel bør Tromsø konsentrere seg om å tiltrekke eller etablere arbeidsplasser innen privat eksporterende næringsliv, dersom økt verdiskaping er målet. Dette vil ha en dobbel gevinst for kommunen, sett opp mot tilsvarende vekst i antallet kommunale arbeidsplasser. For det første er den gjennomsnittlige verdiskapingen per sysselsatt 14 prosent høyere for privat eksporterende sektor, slik at man får mer verdiskaping per arbeidsplass. For det andre vil det gi økte skatteinntekter til kommunen, uten økte kommunale utgifter til lønn og pensjon. Tromsø kommune hadde i 2016 et driftsoverskudd på 3,3 prosent, som vitner om økonomisk handlingsrom. Samtidig har kommunen netto gjeld tilsvarende 107 prosent av årlige inntekter eller 82 000 kr pr innebygger. Dette er betydelig høyere enn landsnittet på 80 prosent av årlige inntekter, og kan bli en økonomisk utfordring dersom f.eks. renten på gjelden skulle stige betydelig i fremtiden. Å føre en politikk som fremmer økonomisk vekst ved å tiltrekke private arbeidsplasser kan derfor være gunstig for å sikre et langsiktig økonomisk handlingsrom for kommunen.

³ Statistikken over antall sysselsatte byttet i 2015 kilde fra AA-registeret til A-ordningen. Effekten av dette er at tall før og etter 2015 ikke er perfekt sammenliknbare. Det er derfor usikkerhet knyttet til anslaget på 10 prosent her. SSB oppgir at beregningene basert på AA-registeret i snitt overvurderte antall sysselsatte. Hvis dette gjelder for Tromsø vil anslaget på 10 prosent være en undervurdering.

3.1. Ringvirkninger gjennom underleverandører

Et annet viktig aspekt knyttet til nye arbeidsplasser, utover den direkte verdiskapingseffekten, er potensielle økonomiske ringvirkninger. Når den økonomiske aktiviteten øker i en sektor vil det utløse økt etterspørsel fra underleverandører til den sektoren. Ulike sektorer benytter i ulik grad underleverandører og utløser dermed i ulik grad ringvirkninger. I figur 6 viser vi, for det tenkte eksemplet med 200 flere sysselsatte, hvor stor omsetning dette vil utløse for underleverandører. Vi antar da at strukturen i økonomien ellers ikke endres som følge av denne veksten i sysselsetting.

Figur 6: Illustrasjon av omsetningsveksten for underleverandører ved 2000 nye sysselsatte i ulike sektorer. Kilde Menon (KNR 2014)

Figuren over viser at økt sysselsetting i privat sektor utløser langt større etterspørsel rettet mot underleverandører enn ved en tilsvarende økning i sysselsettingen i offentlig sektor. Den klart største effekten er fra økt sysselsetting i privat eksporterende næringsliv, hvor 2000 nye sysselsatte vil kunne utløse over 2,2 mrd. i økt omsetning for underleverandører. Økt sysselsetting i privat lokalt næringsliv har også en betydelig effekt i form av økt etterspørsel mot underleverandører, med anslagsvis 1,3 mrd. kroner i økt omsetning for underleverandører ved 2000 nye stillinger. Den svakeste ringvirkningseffekten kommer ved økt sysselsetting i kommunal sektor, med kun 426 millioner i økt omsetning for underleverandører. Dette er et resultat av at drift i offentlig sektor benytter underleverandører i langt mindre grad enn privat sektor. Det er et vesentlig poeng at disse tallene kun omfatter etterspørsel etter varer og tjenester i driftsfasen. Dersom de 2000 arbeidsplassene først krever investeringer i bygg, transportmidler og maskiner vil tallene se annerledes ut. For bygg er det grunn til å tro at tallene er nokså like på tvers av sektorene. For andre investeringsvarer vil tallene variere kraftig avhengig av aktivitetsområde.

Det er igjen viktig å understreke at beregningene i figuren over er grove og ikke må tolkes som presise estimater. Videre tas det ikke høyde for at økt etterspørsel fra underleverandører vil kunne presse prisene på disse produktene opp og fortrenge andre kjøpere. Anslagene illustrerer likevel et viktig poeng. Hvis man lykkes med å tiltrekke seg nye arbeidsplasser i privat sektor generelt og privat eksporterende spesielt, vil dette bidra til økt omsetning for underleverandører til disse bedriftene.

Økt etterspørsel hos underleverandører vil kunne gi en ekstra boost for den økonomiske aktiviteten i og rundt Tromsø, særlig der det private næringslivet kjøper mye fra lokale leverandører. Hvor stor andel av underleveransene som leveres lokalt er det vanskelig å anslå. I vareproduserende næringer er andelen gjerne

lav, mens den er høy i tjenesteproduserende næringer. Det tilsier nok at store deler av den eksporterende delen av privat næringsliv har en lavere andel lokale underleverandører.

4. Tromsø og kilder til vekst i store og mellomstore byer

I to nyere rapporter om vekstmønstre og kilder til vekst i norske byregioner (begge skrevet av Menon Economics) inngår Tromsø-regionen som egen enhet. Vi ser nærmere på hva rapportene sier om Tromsø-regionen nedenfor

4.1. Verdiskapingsevnen i norske storbyregioner

I tabellen under rapporteres veksten i verdiskapingen (ikke per innbygger), for samme firedelte næringsinndeling (Menon 2015). Tallene er for perioden 2000-2011 og har derfor ikke med de siste årenes oljebremser. Sektorer med relativt lav vekst har fått fargen rød, mens sektorer med relativt høy vekst har fått grønn farge. For Oslo-regionens vedkommende har man hatt lav vekst i hele økonomien unntatt i statlig sektor. I Kristiansandsregionen og Stavanger-regionen har man særlig hatt høy vekst i privat sektor (både lokal og eksporterende).

Verdiskapingsvekst i fire sektorer av storbyregionenes økonomi. (Prosentvis vekst fra 2000-2011)

	Oslo	Kristiansand	Stavanger	Bergen	Trondheim	Tromsø
Privat eksport	94%	123%	115%	106%		93%
Privat lokal	68%	126%	143%	106%	89%	110%
Statlig sektor	123%	88%	133%	65%	152%	105%
Kommunal sektor	85%	112%	99%	136%	84%	118%

Rapporten er tydelig på at høy vekst i privat eksporterende sektorer gir høy verdiskapingsvekst per innbygger i storbyregionen, fordi man får utvidet markedet til aktørene i regionen. De andre sektorene er på mange måter en funksjon av antall personer som bor der og hvor stor inntekt de har.

Tromsø-regionen har i likhet med de fleste andre storbyregionene hatt høy vekst i verdiskaping per innbygger etter årtusenskiftet. Regionens evne til å øke sysselsettingsgraden i befolkningen er god. Rapporten viser videre at Tromsø-regionen har lav vekst innen privat eksporterende sektor, mens veksten i de andre sektorene har vært på linje med andre storbyregioner. Produktivitetsveksten i Tromsø-regionen er lavere enn i Trondheim, Stavanger og Bergensregionen, men høyere enn i Oslo-regionen og Kristiansandsregionen. Den ligger med andre ord midt på treet.

Regionen har høy vekst i andelen av de sysselsatte med høy lang og høy kort utdanning, høy vekst i FoU utgifter totalt og høy vekst i antall yrkesrelaterte overnattinger. Rapporten viser at til tross for høy vekst i FoU-utgifter har man ikke klart å skape et miljø for høye FoU-investeringer i næringslivet. Tromsø-regionen har også lav vekst i andel ansatte innen kunnskapsbaserte tjenester. Kunnskapsarbeiderne i regionen arbeider i stor grad i offentlig sektor. Det er også rom for høyere vekst i antall ansatte innen service og underholdning. Nyetableringsaktiviteten i regionen er moderat. Investeringsnivået i regionen er også moderat.

4.2. Drivkrefter for vekst i små og mellomstore byregioner

I rapporten «Drivkrefter for vekst i små og mellomstore byregioner» (Menon og IRIS, 2016) Sammen med IRIS presenteres en omfattende studie av drivkrefter bak vekst i 47 små og mellomstore byer i Norge over perioden 2000-2014. Siden årtusenskiftet har en lang rekke små og mellomstore byer i Norge vist imponerende vekst i både befolkning, sysselsetting og verdiskaping. Rapporten viser følgende motorer bak vekst i byregionene:

- **Eksportrettet ressursbasert næringsliv:** Stort innslag av eksportrettet ressursbasert næringsliv i 2004 har bidratt til vekst i verdiskaping per sysselsatt (produktivitet) i perioden frem mot 2013. Næringsgruppen bidro også til å løfte arbeidsproduktiviteten i de små og mellomstore byregionene i perioden mer enn de andre næringsgruppene.
- **Servicebasert næringsliv (lokal privat):** Servicebasert næringsliv er den klart største næringsgrupperingen, enten vi måler i form av sysselsetting eller verdiskaping. Innslaget av servicebasert næringsliv i første år (2004) ser ut til å bidra til høyere arbeidsproduktivitetsvekst i små og mellomstore byregioner.
- **Statlig aktivitet:** Innslaget av statlig aktivitet i det første året vi ser på (2004) øker i liten grad arbeidsproduktivitetsveksten⁴. Næringsgruppens innslag viser samvariasjon med økt sysselsettingsvekst og til en viss grad også befolkningsvekst i de små og mellomstore byregionene.

Rapporten deler de 47 byregionene inn i fire typer byregioner, basert på sammensetningen av næringsvirksomhet i regionene. Det er regioner med sterkt innslag av **naturressursbasert næringsliv, statlig virksomhet, service-basert næringsliv og differensiert næringsliv**. Årsaken til inndelingen er at innslaget av disse næringsgrupper samvarierer med ulike typer vekst i regionen. **Tromsø faller klart inn under gruppen med mye statlig virksomhet.**

I drøftingen av hvorfor de ulike byene vokser med så ulike fart har vi studert byregionenes avvik fra forventet vekst. Med avvik fra forventet vekst mener vi da

- Byregionens avvik fra gjennomsnittlig sysselsettingsvekst for den typologi som byregionen hører til

Vi er opptatt av dette avviket fordi vi da kan gi en mer detaljert forklaring på veksten som ikke bare har med næringsstrukturen å gjøre.

Rapporten vurderer i hvilken grad byregionene har et høyt eller lavt innslag av sysselsatte med høyere utdanning. Dette gjør vi fordi antall sysselsatte med høy utdanning påvirker veksten i alle de fire typene byregioner. Det kan med andre ord tenkes at avvik fra forventet vekst kan forklares gjennom hvor høyt utdannet arbeidskraften er.

Dermed får vi følgende firefelts-matrise:

	Lav andel med høyere utdannet arbeidskraft	Høy andel med høyere utdannet arbeidskraft
Høyere vekst enn forventet	1	2
Lavere vekst enn forventet	3	4

⁴ Det er gjennomgående komplisert å måle produktivitet i offentlig sektor ettersom verdiskapingsmålet er ikke er verdsatt til markedspriser. Dermed blir verdiskaping stort sett målt som lønnskostnader i offentlig sektor.

